

Д. СААВЕДРА
(Софија)

ОПОЗИЦИЈЕ НЕКИХ ВЕЗНИКА И СИНТАКСИЧКИХ СТРУКТУРА У ВЕЗИ СА ФАКТИВНОШЋУ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

О семантичкој категорији фактивности већ сам писала у својим претходним радовима¹. Поменућу овде да разликујем стварну фактивност (фактивност у ужем смислу), контрафактивност и нефактивност.

1.1. Код стварне фактивности говорник укључује као подтекст у свој исказ подразумевану информацију о истинитости зависног суда (који бележим са Р), нпр.: „Било ми је жао што га не могу наћи“ — за говорника је чињеница Р: „Ја га не могу наћи.“ У овом исказу суд Р је пресупозиција, пошто на њега не утиче негирање (уп.: „Није ми било жао што га не могу наћи“ — „Ја га не могу наћи“). Подразумевана информација о истинитости Р сем пресупозиције може бити и семантички елемент који сам у својим претходним радовима назвала „семантичко изазивање“ — код њега је истинитост са Р *изазвана* афирмацијом главног предиката (даље ГП), нпр.: „Он је *ушјео* да јој уручи цвеће“ — „Он јој је уручио цвеће“². Глаголе са таквим семантичким изазивањем зовем (у складу с Л. Картунен 1973) импликативним.

1.2. У исказима с контрафактивним ГП суд укључује подразумевану информацију (поново семантичко изазивање) о истинитости

¹ В.: *Категоријата фактивност и нейните параметри*, 1991; *Семантичко моделирање категорије „фактивност“*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1990, 20/2; *Семантичка структура неких глагола у српскохрватском језику с итачке гледишта фактивности*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1992, 22/2, *Фактивни и дискурс*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1991, 21/2; *Контрафактивни предикати у главним реченицама са зависним дојунским реченицама*. — Зборник Матице српске за славистику, 1992, 42.

² Код негације главног предиката говорник већ подразумева да је истинит не зависни суд, већ његова негација (не-Р): „Он није *ушјео* да јој уручи цвеће“ — „Он јој није уручио цвеће“.

не-Р: „Иван је слагао да је сам саградио кућу“ — истинито је не-Р: „Иван није сам саградио кућу“.

1.3. У исказима с нефактивним ГП говорник не подразумева никакву информацију о истинитости Р, нпр.: „Иван каже да је сам градио кућу (уп.: „... али он лаже (и то је истина“)).

1.4. Веома често је у исказу ГП, који се може двоструко тумачити с тачке гледишта фактивности — те предикате зовем мешовитим.

2. У зависно сложеним исказима сем ГП и везници који уводе зависну реченицу могу одређивати врсту фактивности, а чинилац у том погледу може бити и синтаксичка структура зависне реченице. Управо ти случајеви ће бити предмет овог чланка.

2.1. У групи *стварно фактивних* ГП, уз то оних са пресупозицијом о истинитости зависног суда Р, намеће се опозиција везника „што“ и „да“³.

2.1.1. У стварно фактивним исказима где зависна реченица заузима место субјекта или правог објекта (глагол има само један актант) знатно је чешћа употреба везника „да“ (понекад место њега — „како“) + индикатив. Такви су глаголи: „манифестирати се“, „рашчуту се, познати се, занемарити, крити, нагласити, увидети“ и мн. др.: „Чињеница да је све то глупост *манифестира се* у једној тужној симболици“, „Његовом бистром оку није *умакло* да се она нагло тргла“ (с актантом за субјекат); „Сви су *предосјетили* да ће рат дуго трајати“ (с актантом за прави објекат) и сл. Само код ретких глагола се овде може срести и везник „што“ (код глагола „наплатити“ нпр.). Анализирајући семантику тих глагола, можемо извести закључак да сви они, у неку руку, у својој семантичкој структури садрже семантички елеменат „подаци, информација о нечему с чиме се нешто збива“.

2.1.2. У следећој великој групи стварно фактивних ГП — оних који у својој структури садрже актант за неправи објекат — намеће се, обрнуто, доминирајућа употреба везника „што“, који се користи упоредо са „да“, или чешће, који је једини могућ. Такви су глаголи: „апстрахирати се (тога) што, да“, беснети (због тога) што, дивити се (томе) што, живети од тога што, захвалити се (на томе) што, да, обавестити (о томе) да, осветити се (због тога) што, покајати се (због тога) што, обрадовати се (томе) што, да и мн. др.; нпр.: „Завидео Игнат Петру ... што је онако стасит и одрастао“. За ову групу је карактеристично да веома ретко неки од ових ГП (нпр.: „обавестити (о томе)

³ Мора се имати у виду да сам се код анализе користила релативно ограниченим корпусом из лепе књижевности, а информација од говорника језика је у некој мери субјективна.

да“) садржи семантички елеменат „подаци, информација о нечему“, који је био карактеристичан за претходну групу и за који је, изгледа, типично да буде актант код прелазних глагола, док основни део њих означава неку реакцију, неку промену у стању објекта у резултату радње или догађаја који су изражени у зависној реченици. Услед ових запажања можемо назначити једну приближну тенденцију. Наиме, када се у значењу глагола садржи семантички елеменат „подаци, информација о нечему“, типичније је да тај глагол буде прелазан и тада је везник „да“. Но, када у семантици глагола постоји елеменат „реакција у резултату неке радње“, за реакцију глагола је типичније да има уз себе неправи објекат и тада се употребљава везник „што“.

2.1.3. Варијанта анализоване овде групе стварно фактивних глагола јесу и глаголи који могу имати или субјекат који означава неку радњу или догађај, али не особу, или, у другим случајевима, субјекат који је изражен именицом са значењем особе, али уз њега стоји и неправи објекат, који означава радњу. У оба случаја се поново, као и у претходној групи, у семантици глагола садржи елеменат „реакција као резултат неке радње“. Такви су ГП: „растужити (се), тронути, унизити, крњити (углед), обесхрабрити“ и мн. др.; нпр.: „Растужио ме је тиме што је причао о отаџбини“ — (са субјектом за особу и другим актантом за неправи објекат) и „Растужило ме је (то) што је причао о отаџбини“ (само са субјектом који није за особу). И код ових глагола је употреба везника „што“ много чешћа него везника „да“.

2.1.4. Релативно убедљиво се намећу неке семантичке нијансе код оних стварно фактивних ГП који се могу употребљавати напоредно са оба везника. Тако нпр., када семантика глагола изражава јачу емоцију, изгледа да употреба везника „што“ је вероватнија, уп.: „разјарило ме то што“, али „разочарало ме то што, да“; „расплакало ме то што“, али: „расположило ме то што, да“.

С друге стране, можемо претпоставити да су семантичке нијансе различите у зависним реченицама са „што“ и „да“ у таквим случајевима као што су нпр.: (1) „Изненадило га је *што* се нико није јавио“ и (2) „Тиме *да* су уопште дошли изненадили су га“. У исказу (1) са „што“ изгледа да је зависни суд конкретнији, док у (2) са „да“ зависни суд изражава нешто уопштеније. Најзад, можемо претпоставити да употреби везника „што“ понекад придаје накнадни семантички елеменат „властита информација“, док се везник „да“ веже за елеменат „није властита информација“, нпр.: „Веома ме је обрадовало што си дошао“ („Ја сам томе сведок“), али: „Веома ме је обрадовало да су се они оженили“ („Ја сам сазнао то од неког“).

2.1.5. У српском језику у исказима са импликативним стварно фактивним ГП могу се користити само да-конструкције. Такви су глаголи: „благоволити, доживети, дозволити, усудити се, издржати, наставити, побринути се“ и сл., нпр.: „Рибари једва ишчекаше да се сна науживају“ („Науживали су се сна“).

2.2. *Контрафактивни* ГП подразумевају, као што је већ поменуто, истинитост за не-Р (тако да ова подразумевана информација није пресупозиција, већ семантичко изазивање). Обрнуто, кад се ГП негира, тада се у исказу може подразумевати истинитост за Р, нпр.: „Непријатељ је раздувао да смо уништени“ („Ми нисмо уништени“), одн.: „Непријатељ није раздувао да смо уништени“ („Ми смо стварно уништени“)⁴. Такви су ГП: „клеветати, варати, зезати, замислити, правити се“ и сл. Сви контрафактивни глаголи (осим импликатива, о којима ће бити речи) вежу се за везник „да“ + индикатив, док се везник „што“ не користи ван групе стварно фактивних ГП, нпр.: „Обедисмо права здрава човека да/*што је болестан“ („Тај човек није болестан“).

Према томе, везник „што“, који се употребљава само са стварно фактивним предикатима (уз то — без импликатива), јесте маркирани члан у опозицији са везником „да“, зато што је увек везан за *пресупозицију* о истинитости суда Р.

Код неких контрафактивних глагола, наиме, оних који значе маштање (нпр.: „маштати, приснити се, замислити“ и сл.) и оних који значе претварање (нпр. „глумити, градити се, правити се“ итд.) исказ је контрафактиван због семантике глагола, када је са везником „да“ + индикатив, али се контрафактивност може накнадно истаћи и помоћу употребе везника „као да“ место „да“ у зависној реченици, уп.: „Претвараће се *да* / *као да* се ничега не сећа“; или: „Приснило му се *да* / *као да* чује пуцњаву и ломњаву“.

2.2.3. Код једне групе глагола који су на први поглед само контрафактивни — они који значе подсмевање (нпр.: „зезати, зафркавати, иронизирати, ругати се“ и сл.) осим везника „да“ може се употребити и везник „што“, што међутим сведочи о томе да овакав глагол може, поред контрафактивног, бити стварно фактиван, тј. да припада тзв. мешовитим глаголима. Нпр.: „Они ми се ругају *што* сам дебео“ (стварно факт) и „Они ми се ругају *да* сам дебео“ („... али ја нисам“) (контрафакт).

⁴ О контрафактивним глаголима в. детаљније код: Сааведра, *Контрафактивни предикати у главним реченицама са зависним дојунским реченицама*. — Зборник Матице српске за славистику, 1992, 42.

2.3. Код *нефактивних* глагола се, такође, не може употребљавати везник „што“, при чему су и код њих могуће две варијанте за структуру зависне реченице: „да“ + индикатив или да-конструкција (понекад инфинитив).

2.3.1. У српском језику постоји група нефактивних глагола чија зависна реченица обавезно изражава још увек нереализовану радњу или стање. Код таквих је глагола обавезна употреба везника „да“ у „да“-конструкцији, нпр.: „Баш је био наканио да одговори на то питање“, или: „Мајка је почесто навијала да јој доведем одмену“.

2.3.2. За разлику од ових глагола, у другој групи нефактивних глагола — оних који значе тврдњу и исказ у најширем смислу — обавезна је употреба везника „да“ + индикатив, нпр.: „Мој отац надовеза да држава штити шпијуне“, или: „Оценио је да су Енглези богати“. Код неких ретких глагола из ове групе („сумњати, веровати“) може се користити потенцијал, који наглашава алтернативу са не-Р, нпр.: „Сумњам да ће још неко да дође“, али: „Сумњам *да би* још неко дошао“ („Вероватније је *да* нико више не дође“).

2.3.3. У одређеној врсти случајева у српском језику постоји напоредна употреба двеју конструкција зависне реченице: да-конструкције и „да“ + индикатив. Ова употреба изазива промену у лексичком значењу глагола, али не мења његову фактивност: у једном случају исказ означава још нереализовану радњу (са да-конструкцијом), а у другом означава тврдњу и исказ у најширем смислу (са „да“ + индикатив), нпр.: „Ако ли ме упита, бојим се да ћу умукнути заувек“, али: „Бојим се да останем сам у соби“, или: „Коначно измудри да их је премало“, али: „Коначно измудри да их остави на миру“.

2.3.4. У српском језику постоје и искази у којима се зависна реченица уводи помоћу упитне речце; ти искази, у складу са својим ГП, су исто нефактивни, нпр.: „Мотрио је испод ока гледа *ли* га ко“ („Неко га је гледао; Нико га није гледао“); „Водичи су се спорили *да ли* да иду левим правцем“ („Ићи ће левим правцем; Неће ићи левим правцем“). На тај начин зависна општеупитна реченица може бити само нефактивна⁵, а њена структура може укључивати како да-конструкцију, тако и „да“ + индикатив, нпр.: „Запита их да ли да уђе“, али и: „Запита их да ли је потребно да уђе“.

⁵ Тзв. делимично упитне реченице, које се уводе помоћу упитне заменице, немају као одговор само позитивну или негативну варијанту, што је услов да буду нефактивне. Нпр., исказ: „Ко га је гледао?“ осим негативне варијанте „Нико га није гледао“ може добити одговоре: „Петар га је гледао“, „Неки човек га је гледао“ и мн. др.

2.4. Група *мешовитих* према својој фактивности ГП је многобројна.

2.4.1. Велик је број глагола са по два или три актанта, од којих је први најчешће за неправи објекат који значи неки факт (тада глагол има и актанта за субјекат који означава неку особу) и уводи се чешће везником „што“, а други изражава неку тврдњу, нефактиван је и уводи се везником „да“, нпр.: „Тиме *што* си све продао *зарадио* си да те удавим!“ Код ових мешовитих глагола се може претпоставити утицај исте тенденције у вези са семантиком ГП и са употребом „што/да“, која је била истакнута код стварно фактивних глагола са неправим објектом (в. т. 2.1). Могућа је, мада и ређа, и употреба везника „да“ код актанта који је стварно фактиван: „Да је у овој борби медвед често надвлађивао човека, *сведочи* чињеница да су на људској кости очевидни трагови зуба медвећег“. Међутим, као и код стварно фактивних ГП, ова је употреба карактеристичнија више за актанта за субјекат или прави објекат (в. т. 2.1.1).

2.4.2. У српском језику истиче се једна група мешовитих глагола са којима искази могу и не бележити формално разлику у фактивности, нпр.: „Кларићевима је у неку руку *ласкало* да се млади Ратковић уз њих привезао“ („Чињеница је да се млади Ратковић уз њих привезао“ — стварно фактиван), али: „Покушавали су да му *ласкају* да је најбољи“ („... али он није најбољи“ — контрафактиван). Можемо ову разлику објаснити помоћу актанта структуре глагола — нпр., за глагол „ласкати“ можемо забележити структуру:

- 1) ко
шта (стварно фактиван)
- 2) коме
- 3) шта (контрафактиван),

где актанти „ко“ или „шта“ из 1) представљају субјекат у реченици, те тамо „шта“ изражава чињеницу, док „шта“ из 3) заузима место за прави објекат и јесте контрафактиван. Да би се исказ са таквим ГП маркирао, мора се додати одговарајућа лексема: „чињеница“, „то“, а у усменом исказу се разлика у фактивности преноси помоћу разлике у интонацији — уп.: „*Чињеница* да се млади Ратковић привезао уз њих *ласкала* је у неку руку Кларићевима“ (стварно факт), али: „Покушавали су да му *ласкају* да је најбољи“ (контрафакт). У случају да оваква накнадна средства за маркирање фале, само контекст исказа наговештава фактивност.

2.4.3. На крају ћу поменути у вези с мешовитим ГП два случаја код којих се разлика у фактивности изражава помоћу разлике у структури зависне реченице.

2.4.3.1. Код глагола као што су: „вајкати се, грдити, допадати се, жалити, приликовати“ и сл. опозиција везника „што“ и „да“ одражава разлику у фактивности, нпр.: „Вајка се што није узео дјевојку коју су му давали“ (стварно факт), али: „Вајка се пред нама да није знао“ (нефакт). У овој опозицији везник „што“ је маркирани члан, зато што је увек везан за стварну фактивност и за пресупозицију о истинитости, а везник „да“ је немаркирани, зато што се употребљава са свим врстама фактивности.

2.4.3.2. Још једна опозиција у српском језику може истицати разлику у фактивности код исказа са мешовитим ГП — опозиција између да-конструкције (инфинитива) / „да“ + индикатив. Глаголи код којих се фактивност разликује на такав начин јесу: „заборавити, навикнути се, убедити, поверити“ и др. Нпр.: „То ме је *йодсејшило* да још нисам доручковао“ (стварно факт), али: „Управо она ме је *йодсејшила* да понесем и пасош“ (свршени/несвршени вид)⁶; „Нисам још *навикао* (на то) да смо остали без новца“ (стварно факт), али: „Нисам још *навикао* да путујем сваког јутра до суседног села (нефакт — уп.: „... и зато не путујем ... али путујем“).

Семантику ове врсте глагола у стварно фактивној употреби можемо ујединити помоћу семантичког елемента „подаци, информација о нечему“, који се, као што се већ уочило, не може везати помоћу везника „што“, па зато овде ступају у опозицију не везници, него конструкције зависне реченице.

2.4.4. У српском језику постоји група глагола који мењају своју фактивност у зависности од свог глаголског вида. На једну групу таквих глагола пажњу је најпре обратила М. Ивић (Ивић 1977), која их је назвала „глаголима за манипулацију“. То су глаголи: „терати, молити, наметати, одбијати“ и сл., којима се могу придодати и други: „дешавати се, догађати се, одвикавати, одустајати, предомишљати се“ и др. У позитивном облику ових ГП одлучује глаголски вид: свршени вид је стварно фактиван (нпр.: „Они су ме *наштерали* да певам“ — „Ја певам“), а у другим случајевима контрафактиван (нпр.: „*Одустао* сам да учествујем“ — „Нисам учествовао“), док је несвршени вид увек нефактиван: „Они ме *шерају* да певам“ — „... али ја не певам / и ја певам“). Негативни облик тих глагола је нефактиван у оба глаголска вида. Подразумевана информација о истинитости Р,

⁶ О овој врсти глагола в. мало даље.

пошто на њу опет утиче негација, јесте семантичко исказивање. У исказима са таквим ГП у зависној реченици је увек да-конструкција.

2.4.5. Постоји још једна врста глагола који разликују фактивност — они који то врше помоћу опозиције везника „да“ и „да ли“ (или неке друге упитне речце у општеупитној реченици)⁷. Они укључују у своју семантику елеменат „имам податке, информацију“, нпр.: „знати, осећати“; тај семантички елеменат може да означава „добијати информацију“: „видети, запознати, запамтити, сетити се“ и сл., или „давати информацију“, нпр.: „открити, подсетити“ и др. На пример, глагол „знати“ се може срести у исказима: „Он зна да је Петар дошао“ и „Он зна да ли је Петар дошао“, где су обе зависне реченице у индикативу и само опозиција везника „да“ и „да ли“ карактерише прву од њих као стварно фактивну, а другу као нефактивну. С друге стране, исти се глагол може употребити и са везником „да“ у да-конструкцији: „Он зна да пажљиво слуша“, али је он тада синоним глаголима „моћи, умети“ и јесте нефактиван. Код ових се глагола може изразити наглашена убеђеност у већу вероватноћу за не-Р помоћу облика за потенцијал у зависној реченици, нпр.: „Не знам да би још неко тражио ову књигу“ („Мислим да је нико више није тражио“) — уп. неутралну варијанту: „Не знам да ли је још неко тражио ову књигу“.

3. У резултату направљене анализе могу се извести неки битни закључци:

3.1. Основно средство за изражавање разлике у погледу фактивности је опозиција индикатив/да-конструкција. Да-конструкција/инфинитив/ користи се код имплицативних глагола и код глагола типа свршени/несвр. вид, а исто и код нефактивних глагола чија зависна реченица изражава још увек нерелизовану радњу.

3.2. Српски језик је развио и опозицију везника код значења стварне фактивности. Код њега се супротстављају везници „што“ и „да“ + индикатив према једној релативно добро издвојеној у овом чланку семантичкој компоненти — недостатак (код „што“) или постојање (код „да“) елемента „подаци, информације о нечему“. Намећу се, можда и не толико дефинитивно, неке друге семантичке нијансе код везника „што“ и „да“ са стварно фактивним ГП (в. т. 2.1.3).

Анализирана опозиција везника „што/да“ је од значаја у српском језику када је пресудна код разликовања фактивности исказа. Такви су случајеви са глаголима који могу повезати контрафактивност са стварном фактивношћу (нпр.: „ругати се некоме да“ (контрафакт) / („због тога што“ (стварно факт)) — в. т. 2.2.3, а исто и случаје-

⁷ О томе в. и код Ивић 1980.

ви када глаголи комбинују стварну фактивност с нефактивношћу, нпр.: „вајкати се што“, али: „вајкати се да“ (в. т. 2.4.3.1).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Картунен 1973 — Л. Карттунен, *Логика английских конструкций с сентенциальным дополнением*. — Новое в зарубежной лингвистике, 1985, вып. 16.
- Ивић 1977 — М. Ивић, *Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепцију фактивности*. — Јужнословенски филолог, 1977, 33.
- Ивић 1980 — М. Ivić, *O faktivnosti rečenice čiji je glavni predikat glagol sa značenjem „znati“*. — *Otázky slovanské syntaxe*, Brno, 1980, IV/2, 45–48.